

Gustaw Klapuch

Wpływ Polski na chrystianizację Węgier w świetle polskich źródeł historycznych

Collectanea Theologica 37/3, 109-122

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. GUSTAW KLAPUCH, KATOWICE

WPLYW POLSKI NA CHRYSYANIZACJĘ WĘGIER W ŚWIETLE POLSKICH ŹRÓDEŁ HISTORYCZNYCH

Z końcem IX wieku w dolinie pomiędzy Dunajem a Cisem osiedliły się plemiona ugrofińskich Węgrów, tworząc na przełomie IX i X wieku państwo, które poprzez wyprawy wojenne, w których plemiona te zapuszczały się znad środkowego Dunaju aż po Ren i poza Alpy oraz po Konstantynopol, stało się postrachem zachodniej i południowo-wschodniej Europy. Dopiero druzgocąca klęska, którą poniosły w starciu z wojskami Ottona I w bitwie nad Lechem w roku 955, zahamowała ich wypady na zachód i sprawiła, że odtąd późniejsze cesarstwo niemieckie stało się bezpośrednim sąsiadem państwa węgierskiego od zachodu. Plemiona węgierskie osłabiał w tym czasie wewnętrzny rozkład państwa, czego przejawem było tworzenie luźno ze sobą związanych lub całkiem niezależnych księstw przez poszczególnych wodzów — karchanów. W tych warunkach słabł także impet plemion węgierskich w wyprawach skierowanych przeciwko państwu bizantyńskiemu. Klęski poniesione w starciu z wojskami Fokasa w 967 roku, a jeszcze bardziej zwycięstwo odniesione przez Temiskesa pod Adrianopolem w roku 970 nad połączonymi wojskami Węgrów, Bułgarów i ruskiego księcia Światosława, sprawiły, że imperium bizantyńskie po ujarzmieniu Bułgarów stało się bezpośrednim sąsiadem Węgier¹.

W wyniku poniesionych klęsk warunkiem uniknięcia zagłady było przejście z życia wojowniczo-koczowniczego, któremu oddawały się plemiona węgierskie, w życie osiadło-rolnicze. Zmiana ta dokonała się

Skróty stosowane w przypisach: CFHH — A. F. Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, Budapest 1937—1938; — MGH SS — *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum, 1—32, Hannover 1826—1913; — MPH — *Monumenta Poloniae Historica*, Lwów — Kraków 1864—1893; — SRH — E. Szentpétery: *Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum*, Budapest 1937—1938.

¹ O walkach plemion węgierskich z imperium bizantyńskim opowiada kronika Nestora, MPH, 1, 607—616.

głównie w drugiej połowie X wieku i łączy się z chrystianizacją plemion węgierskich. Władcą zachodniej części obszaru zamieszkałego przez plemiona węgierskie był wtedy prawnuk Arpada, a syn Toksaniego — Gejza (972—997). Na pozostałym obszarze władali niezależni od niego książęta. Wśród nich Gyula Starszy, władca terenów dzisiejszego Siedmiogrodu, oraz Achtum — władca ziem pomiędzy Siedmiogrodem a Cisą. Gyula i Achtum w zetknięciu się z imperium bizantyjskim przyjęli chrześcijaństwo w obrządku greckim. Gyula wracając z niewoli bizantyńskiej przywiózł ze sobą mnicha, który jako biskup miał kierować misją grecką w jego księstwie. Achtum przyjąwszy chrzest, założył klasztor w swojej rezydencji w Csanadzie, sprowadzając do niego mnichów greckich². Decydujące jednak znaczenie dla przeszłości wyznaniowej Węgrów miało przynieść nastawienie do chrześcijańskiej działalności misyjnej władcy zachodniej części Węgier — Gejzy. Położenie geograficzne ułatwiało w niej infiltrację chrześcijaństwa w obrządku łacińskim. Nie zawsze jednak wpływy wynikające z położenia geograficznego przesądzały sprawę nastawienia władcy w przemianowaniu kościelnego zwierzchnictwa jurydykcyjnego. Do tego obszary opanowane przez plemiona węgierskie zamieszkałe były między innymi przez ludność słowiańską, wśród której działalność Metodego zaprowadziła obrządek słowiański.

Gejza od początku swego panowania kierował się orientacją zdecydowanie prozachodną, prołacińską. Władzę w swoim księstwie przejął w roku 972. Najstarsze źródła historyczne z tym rokiem wiążą początki ożywionej i owocnej działalności misyjnej duchowieństwa łacińskiego w księstwie Gejzy. „*Zywoť św. Wolfganga*” podaje, że mnichowi z Einsiedeln Wolfgangowi udało się w roku 972 nawrócić i ochrzcić plemiona węgierskie oraz ich władcę³. W roku następnym Gejza wysłał poselstwo na sejm cesarstwa do Kwedlinburga, gdzie znalazło się także poselstwo księcia polskiego Mieszka⁴. W tym też czasie Otton I polecił Brunonowi, biskupowi z Verden, udać się na Węgry; a biskupowi z Passawy Peligri-mowi, wspierać Brunona⁵. W roku 974 Piligrim w liście do papieża Benedykta VI donosił, że na prośbę plemion węgierskich podjął się bardzo skutecznego dzieła nawracania⁶. Wszystko to nie mogło się dzieć bez życzenia lub przynajmniej zgody Gejzy. Dowodzi zatem chęci lub dopuszczenia systematycznej chrystianizacji w obrządku łacińskim państwa Gejzy ze strony władcy. Jednemu z misjonarzy łacińskich udało się ochrzc-

² O misji greckiej wśród plemion węgierskich opowiada m. i.: *Vita sancti Gerardi episcopi Chanadensis seu ecclesiae Moresanae in Hungaria auctore anonymo*. W: CFHH, 2424—2425.

³ CFHH, 2627.

⁴ Wiadomość o sejmie w Kwedlinburgu posiadają *Annales Hildesh.* W: MGH SS. 3, 62.

⁵ MGH *Dipl. reg. et imp. Germ.* 1, 586—587.

⁶ CFHH, 1977.

cić samego Gejzę. Misja łacińska prowadzona była w pierwszych latach głównie przez duchowieństwo niemieckie. Pomimo sukcesów misja duchowieństwa niemieckiego w państwie Gejzy została podcięta przez wojnę domową, która w cesarstwie wybuchła po śmierci Ottona I pomiędzy Ottonem II a Henrykiem bawarskim. Wrogie stanowisko, które w tym czasie wobec Ottona zajął Gejza, zbiega się chronologicznie z walkami, które Mieszko I toczył z wojskami cesarskimi. Zmiana nastawienia wobec cesarza zamknęła na pewien okres czasu misjonarzem niemieckim drogę na Węgry, otwarła ją natomiast duchowieństwu czeskiemu. Wyrazem tych zmian były kontakty, które Gejza nawiązał z biskupem praskim Wojciechem, zapraszając go do podjęcia pracy misyjnej na Węgrzech⁷. Nieprawdopodobna jest wersja, jakoby Wojciech już około roku 985 przebywał w państwie Gejzy i ochrzcił wtedy syna Gejzy Waika, zwanego później Stefanem⁸. Wojciech prawdopodobnie wysyłał duchownych na Węgry w latach 992—995 i utrzymywał kontakty z dworem Gejzy. Sam zaś przybył na Węgry w roku 995 lub nawet w roku poprzednim i wtedy prawdopodobnie dokonał chrztu lub bierzmowania Waika, któremu nadano imię Stefana⁹. Misja duchownych czeskich połączona była z zakładaniem przez Gejzę licznych kościołów. Szczególne znaczenie miało dla procesu utrwalania chrześcijaństwa na Węgrzech osiedlenie na Górze Panońskiej, gdzie później stało się opactwo św. Marcina, mnichów benedyktyńskich. Dokument erekcyjny opactwa pochodzi wprawdzie z czasów panowania Stefana (997—1038), ale budowę klasztoru rozpoczął Gejza¹⁰.

Pomimo dążeń do przejęcia władztwa po Gejzie, podejmowanych przez ambitnego karchana Kupana, który był władcą południowej Panonii, następcą Gejzy został jego syn Stefan. Po pokonaniu rywala oraz po dokonaniu podboju innych księstw węgierskich, Stefan doprowadził do zjednoczenia Węgier w jedno państwo, łącząc podboje z chrystianizacją prowadzoną w obrządku łacińskim i uważany jest za właściwego apostoła Węgier.

Proces łacińskiej chrystianizacji Węgier jest więc czasowo nieznacznie tylko późniejszy od analogicznego procesu, który dokonał się w państwie

⁷ Wiadomości o kontaktach Wojciecha z Węgrami podaje *Vita s. Adalberti*. W: MPH. 1, 178—180 oraz *Passio Sancti Adalberti*. W: MPH. 1, 153—156.

⁸ Waikiem nazywa syna Gejzy Thietmar w swojej kronice. W: MGH SS. 3, 784.

⁹ H. Kapiszewski w pracy: *Droga św. Wojciecha z Saksonii do Polski wiodła przez Panonię*. W: *Nasza Przeszość*, 6, Kraków 1957, 289—299 na podstawie analizy źródeł dochodzi do wniosku, że działalność św. Wojciecha na Węgrzech objęła również południową Panonię, w której władał Kupan.

¹⁰ Stefan ukończył budowę klasztoru, czyniąc zeń arcyopactwo. Opatem klasztoru na Górze Panońskiej został Anastazy, który otrzymał przywileje biskupie, został arcybiskupem Węgrów (Ungrorum) i najprawdopodobniej przyczynił się do uzyskania korony królewskiej dla Stefana od Ottona III. O klasztorze na Górze Panońskiej pisze H. Kapiszewski: *Eremita Swirad w Panonii*. W: *Nasza Przeszość*. 10, Kraków 1959, 60, przyp. 62.

polskim. U podłoża tego procesu istniały w obydwóch narodach zasadnicze różnice. Plemiona węgierskie nie łączyło w początkowym okresie chrystianizacji silne, jednolite państwo, a poddawane były równie silnym wpływom chrystianizacyjnym obrządków greckiego i łacińskiego, pomijając wpływy obrządku słowiańskiego, rozpowszechnionego wśród podbitej ludności słowiańskiej. W okresie zaprowadzania i utrwalania chrześcijaństwa pomiędzy Polską a Węgrami istniały w świetle źródeł historycznych powiązania wyznaniowe.

Najstarszym polskim źródłem historycznym, które wskazuje na związki religijne Polski i Węgier, w tym okresie, jest pochodzący z XII wieku Rocznik świętokrzyski dawny¹¹. Uwypuklenie dat z życia św. Stefana w Roczniku, pozwala na wnioskowanie, że musiał istnieć związek pomiędzy benedyktynami świętokrzyskimi a Węgrami¹². Późniejsze roczniki świętokrzyskie łączą początki klasztoru z pobytem w Polsce Emeryka, syna Stefana, podając przy tym informację, że Emeryk poślubił córkę polskiego księcia Mieszka¹³. O pobycie Emeryka w Polsce pisał w XV wieku w „*Dziejach Polskich*” Jan Długosz, umieszczając go pod rokiem 1006. Długosz zaznaczył przy tym, że Emeryk miał zwyczaj odwiedzać Polskę i spędzać w niej dłuższy czas, ponieważ król polski Bolesław był jego stryjem. Stefan, ojciec Emeryka, był bowiem według dzieła Długosza, synem siostry Mieszka I¹⁴.

Podany przez Długosza przekaz o małżeństwie Gejzy z siostrą Mieszka I najwcześniej występuje w polskich źródłach historycznych, pochodzących z XIII wieku, głównie w śląskich rocznikach cysterskich.

Śląskie roczniki cysterskie mają charakter kompilacji, opierając się w swoich przekazach albo na nieznanym źródle polskim i źródle węgierskim, którym mógł być jeden z „*Żywotów św. Stefana*”, zwłaszcza pochodzący od Hartwiga, albo też źródłem tym mogła być Kronika węgiersko-polska, o ile powstała w połowie XIII wieku lub wcześniej. Do kompilacji tych należą Rocznik klasztoru cysterskiego w Kamieńcu (Rocznik Kamieniecki, *Annales Kamenzenses*), Rocznik klasztoru cysterskiego w Henrykowie (*Annales Cisteriensium in Heinrichov, Chronicon Silesiae Breve, De Cronica Polonorum*) oraz tzw. Kronika Polska (*Chronicon Poloniae, Annales Silesiaci compilati*). Roczники kamieniecki i henrykowski powstały w XIII wieku, w każdym bądź razie po roku 1250, z tym, że w przytaczaniu danych do roku 1025 Rocznik henrykowski jest do tego stopnia zgodny z Rocznikiem kamienieckim, że infor-

¹¹ O Roczniku świętokrzyskim dawnym oraz późniejszych rocznikach klasztoru mówi J. Dąbrowski: *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław 1964, 55—57.

¹² MPH, 2, 773.

¹³ Odpowiedni fragment późniejszych roczników świętokrzyskich przytoczony został w: MPH, 1, 508, przyp. 43.

¹⁴ Fragment dotyczący pobytu Emeryka przytacza w tłumaczeniu polskim A. Divéky: *Święty Emeryk patron młodzieży węgierskiej i jego stosunek do Polski*, Warszawa 1930, 22—25.

macje przytaczane do czasów przed rokiem 1025, są prawdopodobnie wyciągiem z Rocznika kamienieckiego. Tak zwana Kronika Polska, opierająca się w przekazach na Roczniku henrykowskim, w obecnej wersji pochodzi dopiero z XVI wieku, ale rdzeniem przekazu sięga wieku XIII¹⁵.

Roczniki cysterskie przekazują wiadomość, że książe polski Mieszko miał siostrę imieniem Adelajda¹⁶, która poślubiła Gejzę¹⁷ i będąc chrześcijanką nakłoniła swego męża do przyjęcia chrześcijaństwa. Była ona także matką Stefana, późniejszego króla węgierskiego. Narodzenie Stefana poprzedzone było widzeniem, które miała Adelajda, w którym ukazał jej się św. Szczepan diakon¹⁸. Kronika Polska z przekazu tego wyciąga jeszcze wniosek, zestawiając Adelajdę z Dąbrówką, że Bóg poprzez dwie niewiasty nawiedził dwa królestwa, tak, że przyjęły one wiarę katolicką¹⁹. Pod rokiem 1025 Roczniki kamieniecki i henrykowski przekazując informację o śmierci Bolesława Chrobrego, podają, że zmarły był krewnym Stefana, króla węgierskiego²⁰.

Przekaz o małżeństwie Gejzy z siostrą Mieszka I zawiera również Kronika węgiersko-polska (*Cronica Hungarorum mixta et Polonorum*), uzupełniając go informacjami, że Adelajda udała się do Gejzy z Krakowa oraz że była chrześcijanką wykształconą²¹. Do małżeństwa Gejzy z Adelajdą Kronika powraca jeszcze później pośrednio przy opowiadaniu o niepowodzeniu poselstwa polskiego, starającego się u papieża

¹⁵ Omówienie Roczników u Dąbrowskiego: *Dawne dziejopisarstwo*, 61—62. Rocznik kamieniecki obejmuje lata 965—1165 i wydano go m. i. w: MPH 2 oraz MGH SS 19. Rocznik henrykowski obejmuje lata 971—1317, ale powstał w wieku XIII, a potem był uzupełniany. Wydano go m. i. w: MPH 3 oraz MGH SS 19. Kronika Polska obejmuje dane z lat 965—1249 i wydano ją m. i. w: MPH 3 oraz MG HSS 19.

¹⁶ W Roczniku kamienieckim: Atleyda, w Roczniku henrykowskim: Adilheida, w Kronice Polskiej: Athleyta.

¹⁷ W Rocznikach kam. i henr.: Iesse, w Kronice Pol.: Yesse.

¹⁸ Przekaz Rocznika henrykowskiego brzmi: „971... Iste Mesco habuit sororem, nomine Adilheidem, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem, que cum esset christiana, virum suum Vesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum prothomartirem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie anno Domini 975 (MPH, 3, 700). Podobne zdania zawiera Rocznik kamieniecki (MPH, 2, 777) oraz Kronika Polska (MPH, 3, 669—670).

¹⁹ „Misericors igitur Deus obsequio duarum mulierum dicta duo regna divinitus visitavit ut ipsa misteria fidei catholice susciperent” (MPH, 3, 670).

²⁰ Notatka Rocznika henrykowskiego brzmi: „A. 1025 Boleslaus Magnus obiit. Iste Boleslaus dictus est animosus, cum enim esset filius Mesconis et nepos ducis Bohemia consobrinusque Stephani regis Ungariae...” (MPH, 3, 700—701).

²¹ „Iesse... qui accepit uxorem de regione Polonia de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Athleitam. Haec autem christiana erat et literis erat et literis imbuta, documentisque sanctis per Spiritum Sanctum repleta. Haec autem coepit virum suum ad Christum convertere et fidem catholicam tenere et a cultura idolorum recedere...” (MPH, 1, 498).

o koronę królewską dla Polski. W przemówienie papieża autor Kroniki wkłada słowa, że pociechą dla poselstwa polskiego powinien być fakt, że to siostra polskiego księcia skłoniła władcę węgierskiego wraz z rycerstwem do przyjęcia chrześcijaństwa, a syna do udania się pod opiekę apostołów Piotra i Pawła²². Z Kroniki wynika, że autorem jej był niewątpliwie Polak, który korzystał z „*Żywota św. Stefana*” napisanego przez H a r t w i g a, uzupełnił go wiadomościami dodatkowymi, tworząc w ten sposób polski, poszerzony, ale mało wiarygodny w przytaczanych szczegółach i uzupełnieniach „*Żywo t św. Stefana*”. Kronika powstała prawdopodobnie w środowisku małopolskim i to w drugiej połowie XIII wieku. Istnieją jednak poważne rozbieżności w ocenie czasu powstania Kroniki²³. Jeżeli powstała w połowie lub drugiej części XIII wieku, to jej przekazy są niewątpliwie wyrazem powszechnych wówczas w południowej Polsce tendencji zbliżenia polsko-węgierskiego. Trudno zatem ustalić czy Kronika uzupełniła „*Żywo t św. Stefana*” H a r t w i g a wiadomością o polskiej matce św. Stefana, odpowiadającą natrojom czasu, a z Kroniki wiadomość tę przejęły roczniki cysterskie, czy też wiadomość ta pojawiła się najpierw w jakimś nieznanym nam pierwotnym cysterskim prawdopodobnie źródle, z którego przejęły ją zarówno roczniki cysterskie na Śląsku jak i Kronika węgiersko-polska.

Również późniejsze polskie źródła historyczne, głównie te, które powstały w Polsce południowej, zawierają informację o małżeństwie Gejzy z Adelajdą.

Pochodzący z XIV wieku Rocznik dominikański (Rocznik Krasieńskich) opowiadając o Gejzie zaznacza, że początki wiary zawdzięcza on Cyryłowi i Metodemu, ale pouczyła go w niej jego żona, która była córką Mieszka, a utwierdził św. Wojciech. Owa piastowska księżniczka była matką św. Stefana, którego narodziny połączone były z ukazaniem się św. Szczepana²⁴.

²² „...Vobis autem ad honorem et gloriam fecit Dominus, quod per matrem suam, quae soror est principis Polonorum domini tui, ad fidem christianam virum suum ducem Hungarorum cum exercitu suo prudentissima allocutione convertitur et filium suum sub protectione sanctorum apostolorum Petri et Pauli posuit. Ne ergo inter avunculum et nepotem, inter exercitum Polonorum et Ungarorum invidiae et odii fomes oriretur...” (MPH, 1, 503).

²³ Czas powstania Kroniki niektórzy uczeni, zwłaszcza węgierscy (H ó m a n, ale także D a v i d, M a r c z a l i) ustalają na wiek XIV, a najwcześniej na drugą połowę XIII wieku; inni (P i l a t, R o s n e r, K ę t r z y ń s k i) przesuwają go na wiek XII, a nawet — jak K ę t r z y ń s k i — na koniec XI wieku. J. D ą b r o w s k i: *Dawne dziejopisarstwo...*, omawiając Kronikę opowiada się za drugą połową XIII wieku jako okresem powstania Kroniki (101—102). Kronika istnieje w dwóch redakcjach — pierwszą wydano w: MPH, 1, 495—515, na podstawie rękopisu z XIV wieku, drugą wydał S. K ę t r z y ń s k i: *O kronice węgiersko-polskiej*. W: *Rozpr. A. U. Hist. Filoz.* 34, Kraków 1897, 355—392.

²⁴ „Yesse dux Hungarorum, pater sancti Stephani regis, per sanctos

Podobną notatkę zawiera napisana w XIV wieku na Śląsku przez anonimowego autora Kronika książąt polskich (*Chronica Principum Poloniae*).²⁵

Także Katalogi biskupów krakowskich (*Catalogi episcoporum Cracoviensium*), których najstarsze części zostały napisane prawdopodobnie w XIV wieku, mówiąc o Stefanie królu węgierskim, zaznaczają, że był on synem Gejzy, a siostrzeńcem księcia polskiego Mieszka poprzez siostrę Mieszka Adelajdę, którą poślubił Gejza²⁶.

Polskie średniowieczne źródła historyczne, jeżeli mówią o początkach chrześcijaństwa obrządku łacińskiego na Węgrzech, są jednomyślne w przekazie, że początki te związane są z małżeństwem, które zawarł Gejza z polską księżniczką piastowską Adelajdą i ona skłoniła swego męża do przyjęcia łacińskiego chrześcijaństwa. Ona też w świetle jednomyślnych wypowiedzi źródeł polskich, była matką syna Gejzy i jego następcy, Stefana. Narodzenie Stefana źródła te najczęściej łączą z widzeniem, które miała jego matka. Żadne z polskich źródeł średniowiecznych nie podaje informacji dotyczących bądź początków chrześcijaństwa u Węgrów, związanego z Rzymem, bądź osoby Gejzy lub Stefana, które przeczłyby w jakikolwiek sposób przekazowi o małżeństwie Gejzy z Adelajdą oraz jej wpływie na chrystianizację Węgier. Przekaz ten wystarczająco tłumaczy prołacińską orientację Gejzy, zakładając, że małżeństwo z Adelajdą zostało zawarte przed rokiem 972, zawarte bowiem w czasie późniejszym mogło już tylko utwierdzać istniejące nastawienie wyznaniowe władcy. Małżeństwo to tłumaczy także związki, które pod koniec X wieku oraz na początku wieku XI istniały pomiędzy dworami Arpadów i Piastów, chociaż istnieć one mogły także w oparciu o nieudane małżeństwo Bolesława Chrobrego z Węgierką, z którego narodził się Bezprym²⁷, jeżeli należała ona do rodziny Gejzy.

Cirilum et Methudium in fide cathecisatus, et per uxorem suam, filiam Myeschkonis, magis instructus ac per sanctum Adalbertum perfecte edoctus, genuit sanctum Stephanum ex eadem..." (MPH, 3, 128). Czas powstania Rocznika Dąbrowski ustala na wiek XIV, zaznaczając, że Kętrzyński nie wyklucza wieku XIII jako czasu powstania. (J. Dąbrowski: *Dawne dziejopisarstwo...*, 68).

²⁵ „Narratur insuper in quadam cronica, quod iste Mescio habuit sororem nomine Adilheidem, quam Iesse rex Ungarie duxit in uxorem, que cum christiana facta fuisset, eundem virum suum ad fidem convertit. Hec Adelheidis in visione facta sibi revelacione per beatum Stephanum protomartirum, concepit et genuit Stephanum, regem Ungarie..." (MPH, 3, 438).

²⁶ „...cumque eodem tempore Stephanus, filius Iesse ducis Ungarie et nepos ex Adleitha sorore germana Meskonis predicti ducis Polonie..." (MPH, 3, 332). Czas powstania Katalogów podaje J. Dąbrowski: *Dawne dziejopisarstwo...*, 109—110.

²⁷ O małżeństwie Bolesława z Węgierką opowiada Thietmar: „Ab Ungaria sumpsit sibi uxorem, de qua habuit filium Besprim nomine, similiter expellens eam..." (Chron. c. 96) O małżeństwie tym pisze O. Balzer: *Genealogia Piastów*, Kraków 1898, 39, komentując zapis Thietmara.

Chociaż nie można wykluczyć możliwości, że wiadomość o małżeństwie Gejzy i Adelajdy, a pośrednio o polskich wpływach na chrystianizację Węgier wywieranych poprzez nie, zawierało nieznanne dzisiaj, a pochodzące z XI lub XII wieku źródło historyczne, faktem jest, że ze znanych zawierają ją dopiero źródła pochodzące najwcześniej z połowy XIII wieku i to powstałe w Polsce południowej, gdzie w tym właśnie czasie panowały tendencje zbliżenia polsko-węgierskiego. Wiadomość ta mogła więc być wymysłem, odpowiadającym potrzebom i nastrojom czasu, tym bardziej, że jest ona sprzeczna z relacjami źródeł węgierskich o małżeństwie Gejzy i matce króla Stefana.

Do XIII wieku Węgrzy nie posiadali własnego kronikarza ani kroniki własnych dziejów. Jednym z najstarszych węgierskich źródeł historycznych jest napisany w XI wieku przez biskupa Pięciukościołów Maura „*Żywot świętych pustelników Swierada Wyznawcy i Benedykta Męczennika*”. Chociaż „*Żywot*” jest niewiarygodny w przytaczanych szczegółach²⁸, pobyt obydwóch Polaków na Węgrzech jest faktem historycznie pewnym, poświadczonym także przez inne źródła historyczne²⁹. Pobyt i działalność dwóch pustelników polskich wśród Węgrów nie pozwalają jeszcze na wyciąganie szerszych wniosków o wpływach polskich na chrystianizację Węgier, tym bardziej, że źródła historyczne donoszą także o bytności pustelnika węgierskiego w Polsce w tym czasie³⁰. Dopiero uzupełniająca tę wiadomość informacja o obsadzaniu w pierwszej połowie XI wieku parafii między innymi mnichami polskimi przez biskupa Csanadu Gerarda na terenie jego misyjnej diecezji³¹, świadczyłaby jednak o istnieniu takich wpływów, rzucając równocześnie światło na przyczynę istniejących niewątpliwie związków religijnych obydwóch krajów w XI wieku³².

²⁸ „*Vita sanctorum heremitarum Zoerardi Confessoris et Benedicti Martiris a beato Mauro Episcopo Quinecclesiastensi descripta*” wydana została m. i. w: SRH, 2, 347—361. Wartość historyczną i czas powstania omawia W. Wattenbach: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, 2, Berlin 1894, 209.

²⁹ O działalności Swierarda i Benedykta pisał H. Kapiszewski, *Eremita Swierard...*, oraz: *Cztery źródła do żywotów św. Andrzeja Swirada*. W: *Nasza Przeszość*, 19, Kraków 1964, 5—31. O pobycie pustelników polskich na Węgrzech poza „*Zywotem*” napisanym przez Maura przekazuje także „*Żywot św. Stefana — Większy*” (SRH, 2, 382—383), dokument biskupa wrocławskiego Rudolfa (cytuje go H. Kapiszewski: *Cztery źródła...*, 28—29) oraz J. Długosz: *Historiae Poloniae Libri XII*, wydanie A. Przeddzieckiego, 2, Kraków 1873, 158.

³⁰ Brunon z Querfurtu w „*Żywocie pięciu braci*” pisze, że w eremie na terenie Polski przebywał także: „...Ungarorum de terra veniens quidem novizius bonae qualitatis secundum multiplex obedire et magnae puritatis secundum vivere...” (MPH, 6, 424).

³¹ SRH, 2, 495.

³² G. Szekely: *Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI Jahrhunderts*. W: *Annales Univ. Scient. Budapest. Sect. hist.* 4, 1962, 55—80.

W związku z podniesieniem relikwii św. Stefana za pontyfikatu Grzegorza VII, a więc pod koniec XI wieku, powstały dwa zachowane „Żywoty św. Stefana”, zwane żywotami lub legendą większą (*Vita sancti Stephani regis primi et apostoli Ungarorum maior auctore anonymo*) i mniejszą (*Vita sancti Stephani... minor auctore anonymo*). Na początku XII wieku powstało połączenie obydwóch legend, dokonane przez Hartwiga, prawdopodobnie biskupa Regensburga, zwane legendą lub żywotem Hartwiga (*Vita sancti Stephani... auctore Hartvico*)³³. Tylko legenda Hartwiga ogólnikowo informuje o widzeniu, które miała matka św. Stefana, nie podając o niej bliższych szczegółów. Żadnych wzmianek o małżeństwie Gejzy lub matce Stefana nie podają także obydwie starsze legendy, które stałyby w sprzeczności z późniejszym przekazem źródeł polskich.

Pierwsze szczegóły dotyczące matki Stefana, a więc pośrednio i żony Gejzy, znajdują się w źródłach węgierskich pochodzących z końca XIII lub początków XIV wieku.

Anonimowy notariusz króla Beli (lata panowania Beli: 1235—1270) pisze w „Dziejach Węgrów” (*Gesta Hungarorum Anonymi Belae regis notarii*), że Gyula, książę węgierski, posiadał dwie córki, a jedna z nich, Sarolta, była matką Stefana³⁴. W pochodzącej z końca XIII wieku „Kronice Węgrów” Szymona de Kezy (*Chronicon Hungarorum Simonis de Keza*) znajduje się natomiast notatka, że Gejzie urodził się syn Stefan w roku 967³⁵.

W późniejszych kronikach węgierskich, pochodzących z XIV wieku, zwłaszcza w kronikach grupy wiedeńskiej, wiadomości o żonie Gejzy i matce św. Stefana są już obszerniejsze. Kronika wiedeńska (*Chronicon pictum Vindobonense*), pochodząca z połowy XIV wieku, pisząc o księciu Gyuli Starszym w rozdziale 15 podaje, że miał on bardzo piękną córkę, którą poślubił książę Gejza³⁶, w rozdziale zaś 35, że Gejzie w roku 969 urodził się syn Stefan, którego matką była Sarolta, córka Gyuli³⁷, którą po śmierci Gejzy pragnął poślubić karchan Kupan³⁸.

³³ Żywoty św. Stefana wydano m.i.: Większy w: CFHH, 2597—2608, — Mniejszy w: CFHH, 2608—2613, — Hartwiga w: CFHH, 2582—2596. Czas powstania żywotów: W. Wattenbach: *Deustchlands...*, 2, 210—211.

³⁴ „Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani” (CFHH, 242).

³⁵ „Anno vero Dominice incarnationis 967 Geicha dux divino premonitus genuit sanctum Stephanum” (CFHH, 2145).

³⁶ „...habetque filiam suam... quam Geysa dux consilio et auxilio Belius, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legitimam” (CFHH, 608).

³⁷ „...Geycha genuit sanctum Stephanum ex Sarolth filia Gyula...” (CFHH, 614).

³⁸ „...Mortuo autem Geycha duce Cupan voluit matrem sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium” (SRH, 1, 313).

Piszząc o panowaniu króla Stefana, Kronika podaje, że walczył on ze swoim wujem Gyulą (Młodszy) ³⁹.

Kronika bratysławska (*Chronicon Posoniense*), pochodząca prawdopodobnie z początków XIV wieku i współczesna jej Kronika knauziańska (*Chronicon Knauzianum*) oraz późniejsze: Kronika Turocziego (*Chronicon Hungarorum Thuroci*) z XV wieku i Genealogia książąt i królów węgierskich (*Genealogia ducum et regum Hungariae*) z końca XV wieku lub początków wieku następnego podają również wiadomość o matce św. Stefana, zgodną z wcześniejszymi źródłami węgierskimi ⁴⁰.

Przekaz o Sarolcie, córce Gyuli jako żonie Gejzy i matce Stefana jest więc w średniowiecznych źródłach węgierskich równie jednomyślny, jak przekaz o Adelajdzie jako żonie Gejzy i matce Stefana, który zawierają polskie źródła średniowieczne. Czas pojawienia się notatek o żonie Gejzy i matce Stefana w źródłach polskich i węgierskich jest prawie ten sam — połowa lub druga połowa XIII wieku. Podczas gdy źródła polskie podkreślają wpływ żony Gejzy na przyjęcie chrześcijaństwa przez władcę, węgierskie nie podają na ten temat żadnych informacji.

Ze względu na to, że zarówno źródła polskie jak i węgierskie, informujące kontrowersyjnie o żonie Gejzy, dzieli od X wieku odległość czasowa prawie trzystu lat, tym większe znaczenie posiadają znacznie bliższe, bo współczesne panowaniu Stefana, przekazy źródeł pochodzenia niemieckiego.

Najstarszym z nich są roczniki, które zostały napisane przy klasztorze św. Michała w Hildesheimie, w Saksonii wschodniej — tzw. Roczniki hildesheimskie mniejsze. Są one wyciągiem z zaginionych Roczników, które powstały przy katedrze w Hildesheimie. Zapiski Roczników z lat 974—1040 posiadają wartość zapisków współczesnych wydarzeniom ⁴¹. Pod rokiem 1003 znajduje się w Rocznikach informacja, że król węgierski Stefan zwyciężył swego wuja Gyulę i zaprowadził na jego ziemiach chrześcijaństwo, domyślnie oczywiście łacińskie ⁴². Podobną infor-

³⁹ „Porro Beatus Stephanus bellum gessit contra avunculum...” (SRH, 1, 34, z zaznaczeniem, że Kronika budzińska — *Chronica Budensis* — posługuje się w identycznym zdaniu określeniem „proavunculum”. Obydwa określenia odnoszą się do Gyuli).

⁴⁰ Kronika bratysławska zawiera informację: „Geycha... genuit sanctum Stephanum ex Sarolt, filia Gyula (*Chronicon Posonense*. W: SRH, 2, 35—36) Kronika knauziańska podaje: „...iste dux Geijssa... genuit sanctum regem Stephanum ex Saaroht, filia Gijule...” (*Chronicon Knauzianum*. W: SRH, 2, 329).. Genealogia książąt i królów węgierskich w jednym z kodeksów podaje: „...dux Geysa... genuit sanctum regem Stephanum ex Sarolth, filia Gyulae...” (*Codex Cornidesianus*. W: SFHH, 980) w innym tylko ogólnie: „Hic Geysa primus inter Hungaris christianis factus dicitur esse baptizatum a beato Adalberto episcopo...” oraz „Sanctus Stephanus filius Geysae, primus rex...” (*Codex Toldyanus*. W: SFHH, 984).

⁴¹ J. Dąbrowski: *Dawne dziejopisarstwo...*, 22.

⁴² „Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Iulum cum exercitu venit, quem cum comprehendisset cum uxore et filliis duobus, reg-

mację posiadają również Roczniki altajskie (*Annales Altahenses maiores*), które w zapiskach do roku 1032 są komplikacją kilku źródeł, między innymi Roczników hildesheimskich⁴³.

Thietmar, który pisał swoją Kronikę w drugim dziesiątku lat XI wieku, wujem Stefana nazywa Prokują, podając, że przepędził go z jego posiadłości król Stefan. Prokuj według Thietmara zarządzał także pewnym miastem z ramienia księcia polskiego Bolesława⁴⁴. Zbieżność wydarzeń opisywanych w Rocznikach hildesheimskich i późniejszych źródłach węgierskich o walce Stefana z Gyulą z tym, co Thietmar pisał o walce Stefana z Prokujem oraz podobieństwo imion Gyula i Prokuj, większe aniżeli Deviuux i Gejza lub Jesse, przemawiają za tożsamością Prokują i Gyuli⁴⁵. Thietmar podaje także bliższe szczegóły osoby, którą nazywa „Deviux”, a o której według powszechnie przyjętego dziś zdania mówi jako o ojcu Stefana. Thietmar podkreśla, że ojciec Stefana został chrześcijaninem i związany był małżeństwem z osobą, którą kronikarz niemiecki nazywa „Beleknegini”, podając że używała ona ponad miarę trunków, jeździła konno jak mężczyzna, a w porywie gniewu dopuściła się zabójstwa. Określenie „Beleknegini” nie przesądza słowiańskiego pochodzenia oznaczonej nim osoby. Kronika nic nie mówi o jej pochodzeniu, poza tym, że była siostrą Prokują, ponieważ słowem „avunculus” Thietmar zawsze określa brata matki⁴⁶.

num eius vi ad christianitatem compulsi” (*Annales Hildesh. W: MGH SS, 3, 92*).

⁴³ Informacja Roczników altajskich w: *MGH SS, 20, 787*. Omówienie Roczników J. Dąbrowski: *Dawne dziejopisarstwo...*, 23.

⁴⁴ „Bolizlavus dux Poleniorum habuit quandam urbem in confinio regni suimet et Ungariorum sitam, cuius erat custos Procius senior, avunculus regni Pannonici, a cuius sedibus ab eodem, ut modo, antea expulsus. Qui cum uxorem suam a captivitate non potest absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici, suscepit eam ex munere. Numquam audivi aliquem, qui tantum parceret victis et ob hoc in civitate superius memorata, sicut in caeteris, sedulam Deo eidem concessit victoriam. Huius pater erat Deviuux nomine, admodum crudelis et multos ob subitum furorem suum occidens. Qui cum christianus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit et antiquum facinus zelo Dei exestuans abluit. Hic Deo omnipotenti varlisque deorum inclusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec faciendam satis potentem affirmavit. Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra doming, sclavonice dicta, supra modum bibebat, et in equo more militis iter agens, quendam virum iracundiae nimio fervore occidit...” (*MGH SS, 3, 862*) Określenie „rex Pannonicus” oznacza w tekście Thietmara niewątpliwie Stefana, która węgierskiego, tak samo, jak do Stefana zdaniem uczonych odnoszą się słowa „Hujus pater...”, a słowa „uxor eius” odnoszą się do Deviuixa [*SFHH, 2203—2204, uzupełnienia i przypiski*].

⁴⁵ Za prawdopodobieństwem tożsamości Prokują i Gyuli opowiedział się m. in. S. Zakrzewski: *Bolesław Chrobry Wielki*, Kraków 1925, 232.

⁴⁶ Najprawdopodobniej imię Sarolta oznacza również „biała”. Sprawę imienia żony Gejzy omawia m. in. przypisek do przytoczonego fragmentu Kroniki, zamieszczony w: *SRH, 1, 69*.

Charakterystyka żony Gejzy, podana w Kronice Thietmara, zgodna jest w ogólnych zarysach z tą, którą zawiera opis życia św. Wojciecha, napisany w roku 1008, albo w pierwszych tygodniach 1009 roku przez Brunona z Querfurtu. Mówiąc o liście wysłanym przez Wojciecha do władcy Węgrów, Brunon zaznacza, że żona władcy trzymała rządu w swoim ręku kierując swoim mężem oraz sprawami, które do niego należały i że w czasie tych rządów chrześcijaństwo, domyślnie obrządku łacińskiego, utorowało sobie drogę na Węgry⁴⁷. W świetle świadectwa Brunona główną przyczyną orientacji prołacińskiej Gejzy były wpływy, które na Gejzę i sprawy państwowe wywierała silna osobowość jego żony. Jeżeli była córką Gyuli Starszego, mogła być chrześcijanką, ale związaną z obrządkiem greckim, lub — co mniej prawdopodobne — słowiańskim, trudno więc wytłumaczyć dlaczego w takim razie skłoniła męża do związania się z chrześcijaństwem obrządku łacińskiego, uwzględniając nawet nie całkiem zgodną wówczas linię podziału obydwóch obrządków ze zwierzchnictwem jurydykcyjnym Rzymu lub Konstantynopola. Duchowieństwo niemieckie, które wezwano lub dopuszczono do państwa Gejzy w pierwszym okresie systematycznej akcji misyjnej świadomie utożsamiało zwierzchnictwo jurydykcyjne Rzymu z obrządkiem łacińskim, usuwając inne nawet podporządkowane Rzymowi obrządki. Przekaz polskich źródeł historycznych o polskim pochodzeniu żony Gejzy stwarza tutaj podstawę tłumaczenia pełniejszego, ale potwierdza go tylko informacja jednego niemieckiego źródła historycznego i to współczesnego źródłem polskim, a mianowicie pochodząca z połowy XIII wieku Saska kronika świata (Sächsische Weltkronik), niewiarygodna w przekazach, która króla polskiego Bolesława nazywa wujem króla węgierskiego Stefana⁴⁸. Natomiast Kronika, której autorem był w XIV wieku pochodzący z Miśni, H e n r y k d e M ü g e l n (*Chronicon Henrici de Mugeln*), również niepewna w przytaczanych szczegółach, podaje wyraźnie, że matką św. Stefana była Sarolta, córka Gyuli⁴⁹, podobnie zresztą, jak pochodząca z tego samego wieku Kronika monachijska (*Chronicon monacense*)⁵⁰.

Informacje o matce św. Stefana, które zawierają źródła niemieckie, przemawiają raczej za przekazem węgierskich źródeł średniowiecz-

⁴⁷ „Miserat his diebus ad Ungrorum seniozem magnum immo ad uxorem eius, que totum regnum manu tenuit, vinum et que erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas cepta...” (MPH, 1, 211).

⁴⁸ „de koning Stephan vienc sinen om, den Koning van Polen en unde dwang in darto, dat he cristen ward mit al sineme lande...” (MGH SS ling. vernac. 2, 167).

⁴⁹ „Geysa der herczog, dez herczogen Toxim sun, der waz sand Stephans vater... und sand Stephans muter hiesz Sarolch und waz Gigile tochter” (SRH, 2, 145).

⁵⁰ „genitus est sanctus Stephanus primus rex Hungarorum a patre Michael ...matre Sarolth, filia Gyula...” (SRH, 2, 66) Kronika podaje, że ojcem Stefana był Michał, brat Gejzy.

nych. Nie są one jednakże do tego stopnia jednoznaczne w swojej wymowie, żeby przesądzić autentyczności przekazu źródeł węgierskich z wykluczeniem możliwości przynajmniej częściowego przyjęcia przekazu źródeł polskich. Stwarzają zatem podłoże do powstawania rozwiązań uwzględniających częściowo przekazy obydwóch źródeł — polskich i węgierskich, poprzez przyjęcie hipotezy o dwóch małżeństwach Gejzy. O dwóch małżeństwach pisał już Pistorius w wydanym w XVI wieku dziele „*Poloniae historiae corpus*”⁵¹. Hipoteza ta jest podtrzymywana przez wielu uczonych, z tym, że za pewne uchodzi małżeństwo Gejzy z Saroltą oraz to, że ona była matką Stefana⁵². Stan współczesnych badań historycznych nad znanymi źródłami historycznymi nie pozwala jednak chyba na przesądzenie sprawy małżeństwa lub małżeństw Gejzy, a w związku z tym na wysuwanie twierdzeń dotyczących wpływu Polski na chrystianizację łacińską Węgier, w oparciu o związki małżeńskie Arpadów i Piastów w X wieku. Wpływy takie, możliwe do wykazania, wiążą się z działalnością duchowieństwa polskiego na Węgrzech w XI wieku, która w pewnym stopniu przyczyniła się do utwierdzenia chrześcijaństwa na Węgrzech w tym właśnie wieku.

DER EINFLUSS POLENS AUF DIE CHRISTIANISIERUNG UNGARNS IN DEN POLNISCHEN GESCHICHTSQUELLEN

Der Einschliessungsprozess der ungarischen Stämme in die Kirche begann in der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts. Während die östlichen und südöstlichen Stämme in den kirchlichen Einfluss von Konstantinopel gerieten, hat in den westlichen Stämmen die Missionstätigkeit der lateinischen

⁵¹ „Zemonislaus... Eius uxor ignoratur, ex qua Micislaus et Adelheida, secunda uxor Geizae regis Ungarie.” — Pistorius: *Genealogiae regum Polonorum, Poloniae historiae corpus*, 3, Basilae 1582, 149.

⁵² Z polskich uczonych O. Balzer: *Genealogia Piastów*, 29—34, opowiada się za pełną wiarygodnością przekazu polskich źródeł historycznych. Podobnie J. P. Gajser: *Dzieje Węgier w zarysie*, 1, Warszawa 1898, 46—47. Za hipotezą o dwóch małżeństwach Gejzy opowiada się S. Zakrzewski, z tym, że początkowo małżeństwo z Adelajdą uważał za pierwsze (w: Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego. Warszawa, 113), później za drugie małżeństwo Gejzy (w: Bolesław Chrobry... 229) oraz Węgierkę za matkę Stefana (w: *Bolesław Chrobry...* 229). R. Grodecki pisał o dwóch hipotezach, w pierwszej Adelajda była drugą żoną Gejzy, ale wyszła za niego za mąż przed rokiem 972, była matką Stefana i utożsamia się z Beleknegini Thietmara; w drugiej Adelajda jako druga żona poślubiła Gejzę po roku 975 lub nawet 985, była macochą Stefana i pracowała nad utwierdzeniem chrześcijaństwa na Węgrzech (w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1, Kraków 1935, 28). *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, Freiburg i. Br. 1960, kol. 877 informuje, że matką Stefana była Sarolta, córka Gyuli, ale zamieszcza notatkę o drugim kontrowersyjnym małżeństwie Gejzy z Adelajdą. Natomiast *Encyklopedia Britannica*, 21, 1966, 385 podaje tylko, że Stefan (977—1038) był synem Sarolty, jednej z chrześcijańskich księżniczek węgierskich. W. Felczak: *Historia Węgier*. Wrocław 1966, nie wspomina o żonie Gejzy i matce Stefana.

Priester angefangen, die von ausschlaggebender Bedeutung für die konfessionelle Zukunft ganz Ungarns sein sollte. Diese Tätigkeit begann unter der Herrschaft Geysas, um das Jahr 972. Geschichtsquellen deutschen Ursprungs aus dem XI. Jahrhundert berichten den über einen grossen Einfluss, den auf Geysa und Staatspolitik seine Ehegattin hatte, die Thietmar slawisch „Beleknegini“ nannte. Nach ältesten Berichten polnischer Geschichtsquellen, die aber erst aus dem XIII. Jahrhundert stammen, war sie eine Piastenfürstin und Schwester Mieschkos, des ersten getauften Herrscher Polens. Diese Überweisung kann ausreichend die plötzliche Umkehr Geysas zum Christentum und das Einsetzen einer lateinischen Missionstätigkeit erklären. Sie gibt auch genügenden Aufschluss über den regen kirchlichen Verkehr zwischen Polen und Ungarn, der um das Ende des X. Jahrhunderts und im Anfang des XI. Jahrhunderts begann und der mit den Namen von Wojciech-Adalbert, Brun von Querfurt und Andreas—Swierard verbunden ist.

Ungarische Geschichtsquellen, die auch aus dem XIII. Jahrhundert stammen, berichten aber über eine Ehe Geysas mit einer Fürstin der östlichen ungarischen Stämme.

Deutsche Geschichtsquellen berichten über die Gattin Geysas teilweise im Einklang mit den ungarischen, teilweise — insbesondere in Berichten über den Einfluss auf die Einführung der lateinischen Kirche — mit den polnischen Geschichtsquellen.

Es ist nicht ausgeschlossen, dass ausser der Ehe mit der ungarischen Fürstin, Geysa auch eine zweite Ehe mit einer Piastenfürstin geschlossen hatte, höchstwahrscheinlich war aber die ungarische Fürstin Mutter des Ungarkönig Stefan. Die Errungenschaften der bisherigen Forschungen auf der Grundlage bekannter Geschichtsquellen geben zur Zeit keinen entgültigen Aufschluss über die Ehe oder über die Ehen Geysas. Dennoch könnte man auf Grund der Tätigkeit polnischer Geistlichkeit in Ungarn im XI. Jahrhundert wohl auf einen Einfluss in der Festigung des lateinischen Christentums in Ungarn schliessen.